שמואל הקטן ועבור השנה

מקורות הסיפור:

תלמוד בבלי, מסכת סנהדרין, דף יא, עמוד א.

שָׁנוּ רַבּוֹתֵינוּ: אֵין מְעַבְּרִין אֶת הַשָּׁנָה אֶלָּא בִּמְזֻמָּנִים לָהּ.
מַעֲשֶׂה בְּרַבָּן גַּמְלִיאֵל שֶׁאָמַר: הַשְׁכִּימוּ לִי שִׁבְעָה לַעֲלִיָּה.
הִשְׁכִּים וּמָצָא שְׁמוֹנָה.
אָמַר: מִי הוּא שֶׁעָלָה שֶׁלֹּא בִּרְשׁוּת – יֵרֵד.
עָמַד שְׁמוּאֵל הַקָּטָן
וְאָמַר: אֲנִי הוּא שֶׁעָלִיתִי שֶׁלֹּא בִּרְשׁוּת,
וְלֹא לְעַבֵּר הַשָּׁנָה עָלִיתִי,
אֶלָּא לִלְמֹד הֲלָכָה לְמַעֲשֶׂה הֵצַרְתִּי.
אָמַר לוֹ: שֵׁב, בְּנִי, שֵׁב!
רְאוּיוֹת כָּל הַשָּׁנִים הֵלָּלוּ לְהִתְעַבֵּר עַל יָדְךָ,
אֶלָּא אָמְרוּ חֲכָמִים: אֵין מְעַבְּרִין אֶת הַשָּׁנָה אֶלָּא בִּמְזֻמָּנִים לָהּ.
וְלֹא שְׁמוּאֵל הַקָּטָן הָיָה,
אֶלָּא אָדָם אַחֵר,
וּמֵחֲמַת בִּיּוּשׁ עָשָׂה כָּךְ.

פרק ג: דמות - שמואל הקטן (סנהדרין יא ע"א)

רקע היסטורי
1. אישיותו ודרכו החינוכית
2. תיקן ברכת המינים

1. אישיותו ודרכו החינוכית

רקע היסטורי

שמואל הקטן היה תנא בדור השני של התנאים, וחי לאחר חורבן בית המקדש השני. רבן גמליאל ביקש להוסיף ברכה נוספת לתפילת העמידה. באותה עת היחלה להתפתח בארץ "הנצרות היהודית", בצורותיה השונות. לרובם המוחלט היתה זיקה ליהדות, והם ראו בעצמם יהודים לכל דבר במוצאם ובהכרתם הלאומית החברתית והדתית ובקשו להשתייך לאומה היהודית, אך הם האמינו במשיחיותו של ישו. מטרת הברכה היתה להרחיק את המינים מבתי כנסיות ולזהות אותם במקרה שיעברו לפני התיבה כשליחי ציבור שהרי לא ירצו לקלל את עצמם. בנוסף, הברכה העלתה את המודעות לגבי הסכנה הרבה שיש במינים, ולהרחיק את הציבור מהם ולומר שהמינים כמשומדים הם, ואינם בכלל ישראל. מי שעמד ותיקן ברכה זו הוא שמואל הקטן.

הבחירה בו לתקן ברכה זו, קשורה להנהגתו בסיפור בגמרא בסנהדרין יא ע"א שהעיד על עצמו שהוא עלה שלא ברשות להתכנסות על עיבור השנה, עם זאת שהיה זה מישהו אחר שעלה שלא ברשות.

משנה אבות פרק ד משנה יט

שמואל הקטן אומר: "בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך, פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו" (משלי כד, יז-יח).

פירוש רבינו יונה על אבות פרק ד משנה יט

שמואל הקטן אומר: "בנפול אויביך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך". ומה בא להשמיענו שמואל הקטן בזה והלא פסוק שלם הוא ושלמה אמרו? אלא רצה לומר שהיה רגיל שמואל לומר פסוק זה מפני שהוא דבר הצריך ובני אדם נכשלים בו. כי גם בהיות האויב רשע אין לשמוח ברעתו בלתי מפני ה' לבדו. רצוננו לומר כי זה הצדיק לא ישמח במפלת הרשעים.

אך אם כוונת שמחתו מפני שמפלתו כבוד שמים הוא, לא מפני שנאתו אותו, וכל שכן מי שמעשיו מקולקלין כמוהו ואם יגל לבו בהכשלו, רעתו רבה. ולמה הוא שמח והנה הוא כמוהו? ועל כל זה נאמר: "בנפל אויביך אל תשמח ובהכשלו אל יגל לבך" ולזה היה מתכוין שמואל לאמרו תדיר.

תלמוד ירושלמי (וילנא) מסכת סוטה פרק ט הלכה טז

ושוב נכנסו זקנים לעלייה ביבנה, ויצאת בת קול ואמרה להן: יש ביניכם אחד ראוי לרוח הקודש, אלא שאין הדור כדאי. ונתנו עיניהם בשמואל הקטן. ולמה נקרא שמו קטן? לפי שהוא מקטין עצמו. ויש אומרים לפי שמעט היה קטן משמואל הרמתי. וכשמת היו אומרים עליו הוי עניו חסיד תלמידו של הלל הזקן.

ב. תיקן ברכת המינים ("ולמלשינים אל תהי תקווה)

תלמוד בבלי ברכות דף כח עמוד ב

תנו רבנן: שמעון הפקולי הסדיר שמונה עשרה ברכות לפני רבן גמליאל על הסדר ביבנה. אמר להם רבן גמליאל לחכמים: כלום יש אדם שיודע לתקן ברכת המינים? עמד שמואל הקטן ותקנה, לשנה אחרת שכחה.

רמב"ם הלכות תפילה ונשיאת כפים פרק ב הלכה א

בימי רבן גמליאל רבו האפיקורוסין בישראל והיו מצירים לישראל ומסיתין אותן לשוב מאחרי השם, וכיון שראה שזו גדולה מכל צרכי בני אדם עמד הוא ובית דינו והתקין ברכה אחת שתהיה בה שאלה מלפני השם לאבד האפיקורוסין וקבע אותה בתפלה כדי שתהיה ערוכה בפי הכל,

הראי"ה קוק, עולת ראיה, חלק א, עמ' רעח (עין איה, ברכות פרק רביעי אות מ, עמ' 121)

כל הברכות של התפילה, שהן מלאות חסד ואהבה, ראוי לתקנן כל חכם הראוי למעלה רוממה כזאת, לערוך תפילות קבועות לגוי קדוש ועם חכם ונבון. אבל ברכה זו של התפילה, שבתוכה אצורים דברים של שנאה ומשטמה, והאדם באשר הוא אדם, אי אפשר כלל שלא תמצא בקרבו איזו שנאה טבעית לאויבי נפשו ורודפי עמו, צריכה היא לבוא דווקא ממי שכולו טהור וקדוש לה', שתכונת השנאה הטבעית אין בלבבו כלל. ורק מפני שעל ידי תקלתם של הרשעים המכשילים מחוסרת ההתגלות של התכלית הכללית, יעתר אל ה' להדוף אותם. אבל אם יישאר בלבבו איזה רגש כל שהוא של שנאה מפני ההתנגדות הטבעית, אף שהיא קודש לה' בהתחלתה, מכל מקום תגבר בלב להיות גם כן לשנאה טבעית חוץ משורת הכוונה האמיתית. על כן עמד שמואל הקטן ותִקנה ורק הוא באמת ראוי לה, כי הוא אשר דרש תמיד: "בנפול אויבך אל תשמח", והסיר מלבבו כל רגש שנאה גם לשונאי נפשו, והוא כשיתעורר לתקן ברכה למינים לא תמצא בה כי אם רגשת לב טהור לתכלית הטוב האמיתי הכללי.